

SOCIO-CULTURAL IMAGINARY AND LITERARY FUNCTIONS OF CREMATION IN ROMANIAN EPIGRAMS¹

Adriana TEODORESCU, Researcher, PhD and Marius ROTAR, Researcher, PhD,
"1 Decembrie 1918" University of Alba-Iulia

Abstract: Although, at least to some extent, death seems to be no longer "forbidden" (T. Walter, „The Revival of Death”, 1994), in our days, cremation – as a practice of bodily disposal, as a social discourse and underlying imaginary – is still a subject difficult to tackle. The reluctance of The Romanian Orthodox Church (that, in contradistinction to the Catholic Church, maintains the interdiction to officiate the funeral ceremonies for the person who opts for cremation) continues to reinforce cremation as a taboo. No matter how socio-culturally un-elaborated, cremation is present as a topic in Romanian literature. The epigrams written when the Western cremationist ideas have penetrated in Romania (the second half of the nineteenth century) use cremation and its related elements (fire, ashes, to burn, crematorium) as an instrument for articulating social criticism on the ethical values of contemporaneity and upon the meaning of life and reality in general. Also, the epigrams partially discard the predominant negative imaginary of these elements and contribute to the building of a new one, an imaginary capable of metaphoric crystallisations. Irony and self-irony are amongst the main ways of constructing this ambivalent imaginary of cremation. We aim at analysing the poetic and socio-cultural mechanisms that engender the occurrences of the cremation topic in the Romanian epigrams from the last decades and at examining to what extent the classical imaginary of cremation persists and to which extent it changes.

Keywords: epigram, cremation, (self)irony, crematorium, fire, ashes, taboo, metaphor

1. Introducere. Cremațiune și epigrame

În Occidentul actual, incinerarea este o modalitate de „dispunere asupra cadavrului” ce coexistă cu înhumarea, ca opțiune liber consimțită, aflându-se în continuă creștere² și fiind reglementată la nivelul fiecărui stat. Acceptarea cremațiunii de către catolicism are loc în 1963, prin intermediul papei Paul al IV-lea, singura rezistență fiind constituită, în prezent, de către Biserica Ortodoxă³. În țara noastră⁴, aceeași instituție a făcut ca implementarea unui sistem funerar cremaționist să lase extrem de mult de dorit (un singur crematoriu funcțional, la Vitan-Bârzești și un incinerator la Oradea⁵) și a contribuit în mod decisiv la conturarea cremațiunii ca o practică neasumată socio-cultural și respinsă dintr-un punct de vedere

¹ This work was supported by the Romanian National Council for Scientific Research CNCS-UEFISCDI, grant number 54/04.10. 2011 – PNII TE

² Vezi, pe larg, „International Cremation Statistics”, *Pharos*, 4, 77, 2011, pp. 29-43. În România au avut loc 853 de incinerări în 2010 și 840 incinerări în 2011. Rata incinerării este de 0,33% din totalul deceselor. Pentru locul incinerării în contextul globalizării și de-tabuizării evenimentului morții Ruth McManus, *Death in the Global Age*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2013, p.22, precum și Tony Walter, *The Revival of Death*, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group, 1994, p. 48.

³ Douglas J. Davies, *Theology of Death*, London and New York, T& T Clark Continuum, 2008, pp. 129-135, cu diferențe în cazul Ucrainei și Serbiei.

⁴ Mai multe despre statutul incinerării în România : Marius Rotar, *Eternitate prin cenușă. O istorie a crematoriilor și incinerărilor umane în România secolelor XIX-XXI*, Iași, Institutul European 2011.

⁵ <http://www.phoenix-cremation.ro/>, consultat ultima dată în 20.11.2013

etic(ist) (prin sinoadele din 1928 și 1933). Cu toate că România este prima țară ortodoxă balcanică din lume dispunând de un crematoriu – Cenușa, în 1928 –, în pofida faptului că perioada interbelică a fost una relativ înfloritoare⁶ pentru discursul cremaționist al elitelor înverșunate, în mare parte formate din medici și oameni de cultură, comunismul a reușit să stingă avântul cremaționist, și pe cel discursiv, și pe cel al practicilor⁷. În zilele noastre, impedimentul ideologic ortodox se perpetuează⁸ și se agravează⁹, producând numeroase stereotipizări negative ale cremațiunii și ale celor dispuși să aleagă incinerarea¹⁰, implicit creând situația artificială a unei alegeri disjunctive: sau incinerare și respingere, sau înhumare și acceptare.

Epigramele, în calitatea lor de formulă literară cu mari posibilități de ilustrare socială, pot fi poziționate, față de cremațiune, în două moduri relevante. Mai întâi, prin identificarea unor autori epigramiști care au optat pentru incinerare în cazul morții proprii și, în al doilea rând, prin analiza acelor epigrame în care epigramiștii neincinerați, unii încă vii, au utilizat cremațiunea drept motiv sau temă literară. Primul mod de a pune în relație epigramele și cremațiunea ar putea fi adâncit, ca însemnătate, de explorarea creațiilor epigramatice a acestor autori, în tentativa de a găsi în ele, dincolo de un discurs direct, asumat, elemente de psihologie personală și de viziune asupra lumii, care să poată fi corelate cu decizia acestora pentru incinerare¹¹. În lucrarea de față însă, ne vom focaliza numai asupra epigramelor în care incinerarea, ca utilizare literară, este evidentă, epigrame scrise din perioada interbelică (foarte rar chiar și mai repede) și până astăzi (majoritatea însă, din ultimele cinci decenii, ceea ce le situează, dacă nu suntem foarte restrictivi, în (cvasi)contemporaneitate). Totuși, pentru a oferi o idee asupra primului mod de abordare, precizăm că există epigramiști care au ales sau susținut incinerarea: Radu D. Rosetti (1874-1964), Emandi Alexandru Barbu (1908-1983), Vero Wechsler Leon (1880-1938), Vladimir Ion (?-2000), George Colfescu (?-1984), Caranfil Filip Gheorghe (Pache) (?-1996)¹². Nu am identificat încă, până acum, vreo epigramă scrisă

⁶ Apariția revistei *Flacăra sacră. Organ pentru propagarea cremațiunii umane* în România, al cărei rol este de a populariza incinerarea în spațiul românesc, fiind tipărite, lunar, în jur de 3000 de copii și generând o creștere semnificativă a numărului de incinerări. Tot atunci, România ajunge să fie reprezentată la Praga, în 1936, la conferința internațională dedicată incinerării, de către Mihai Popovici. Poate mai importantă este recunoașterea caracterului legal al incinerării, de către Codul Penal, în 1936, valabilă și în contemporaneitate.

⁷ Marius Rotar și Adriana Teodorescu, "Cremation in Romania: Stereotypes and Communist Perceptions", *Revista de Științe Politice*, No. 35, 2012, Craiova, pp. 35-45.

⁸ Refuzul bisericii ortodoxe de a oficia slujbe celor incinerați, chiar dacă sunt ortodocși. Cf. Ioan C. Teșu, "Înhumare versus incinerare", *Doxologia*, (2010), <http://www.doxologia.ro/puncte-de-vedere/inhumare-versus-incinerare>, accesat ultima dată în 10.12.2011; Gabriel Militaru, *Incinerarea morților, între dorința muribundului și învățătura Bisericii*, <http://prgabriel.wordpress.com/2008/09/29/incinerarea-mortilor-intre-dorinta-muribundului-si-invatatura-bisericii/>, accesat ultima dată în 08.12.2011.

⁹ Hotărârea nr. 4529 din 5 iulie 2012 a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în legătură cu practica necreștină a incinerării morților ce reconfirmă deciziile Sinoadelor din 1928 și 1933.

<http://www.patriarhia.ro/layouts/images/File/4529%20Comunicare%20practica%20incinerarii.pdf>, consultat ultima dată în 20.11.2013. A se vedea, de asemenea, asemănarea dintre sinucidere și incinerare: Nicolae Necula, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, Galați, Editura Episcopiei Dunării de Jos, 1996 sau eutanasiile și incinerarea Vasile Gordon, „O întrebare tot mai actuală: ardem sau îngropăm morții?”, în *Ziarul Lumina*, 2013 <http://ziarulumina.ro/biserica-si-societate/o-intrebare-tot-mai-actuala-ingropam-mortii-sau-ii-ardem> accesat ultima dată la 06.10.2013.

¹⁰ De pildă, cremațiunea este asociată cu necredința, cu (post)modernizarea în sens antichristic, cu pragmatismul orb, cu desconsiderarea pentru trup și ateismul etc.

¹¹ Plănuim, pe viitor, un astfel de demers.

¹² <http://www.incinerareamurg.ro/romani-celebri-care-au-fost-incinerati>, consultat ultima dată în 20.11.2013

de catre Radu D. Rosetti – unii dintre maeștrii genului – având ca tematică cremațiunea, cu toate că acesta a fost implicat atât în constituirea Societatii Cenușa, cât și în dezvoltarea incinerării în România interbelică.

În continuare, vom analiza principalele categorii și subcategorii de epigrame în funcție de modul în care este reprezentată incinerarea în cadrul acestora, relevând funcțiile lor literare, în interiorul poemului epigramatic, precum și gradul lor de conformism, respectiv de deviere de la perspectiva românească asupra incinerării – care presupune stereotipizarea negativă a cremațiunii și a celor care o preferă înhumării. Trebuie semnalat faptul că epigrama nu a fost dintotdeauna un apanaj stilistic al celor pro-cremațiune. De pildă, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Nicolae Scurtescu, autor pașoptist minor, polemizează, prin epigrame, cu doctorul Constantin I. Istrati, fervent susținător al incinerării¹³. Totodată, intenția lui Iuliu Dragomirescu de a înființa o societate cremaționistă în 1905 (adunând în prima faza 200 de susținători), a fost satirizată în revista *Furnica*¹⁴, la fel cum Nicolae Crevedia ironiza susținerea cremațiunii de către Radu D. Rosetti¹⁵. Doar că, în România, tabuizarea socio-culturală excesivă a acestor vremuri – cremațiunea nu este numai stigmatizată, ci și, cu mici excepții ale răbufnirii senzaționaliste mass-mediatică¹⁶, ocultată ca reprezentare socio-culturală, determină ca simpla apariție, asumată, fie ea și în spațiul literar, să constituie un fapt pozitiv și un prim indiciu de demistificare și gândire critică.

2. Epigramele în care incinerarea este metaforizată

În acest caz, incinerarea nu se reprezintă complet pe sine, ci este o figură de stil pentru alte realități socio-culturale pe care autorul dorește să le surprindă în versurile sale. Nu se poate spune, totuși, că incinerarea, ca mijloc de oglindire a altceva decât ea însăși, nu se aduce în scenă și pe sine, fie și doar parțial și mai curând rezidual. În alte cuvinte, imaginea captată în oglindă nu este o imagine pură, ci una mediată, semn al medierii fiind însăși rama pe care un ochi atent ar putea-o surprinde. Funcția instrumentară a incinerării – adjuvant în referirea către o realitate care nu are, în mod literal, nimic de-a face cu cremațiunea (designatul ultim al incinerării se află, practic, în exteriorul ei) – realizează aproape inerent o estetizare a incinerării, îmbogățindu-i valențele semantice și posibilitățile de a-și asocia elemente din discursuri culturale variate, deseori surprinzător de îndepărtate (Ex: cremațiunea și erotismul frust, cremațiunea și politicile sociale lipsite de blândețe etc.).

Incinerarea, ca realitate socio-culturală extrem de problematică, este însă și ea valorificată prin acest proces de metaforizare specific abordării epigramatice a cremațiunii. Prin valorificare înțelegem două chestiuni majore, ambele cu mize sociale și literare. În primul rând, utilizarea pe teren literar a ideii de cremațiune implică o de-tabuizare necesară, de-tabuizare realizată prin simpla intrare în vizibilitate imagistică și lingvistică: cremațiunea și elementele sale constitutive, foc, cenușă, ardere, scrum etc., sunt smulse simulacrului de non-

¹³În *Arderea morților*, Scurtescu reiterează, ironic, criticile adresate cremaționistilor de către detractorii practicii din acea perioadă (păgânismul, imposibilitatea unei învieri viitoare etc.). Cf. Marius Rotar, *Op.cit.*, pp. 84-86.

¹⁴O.D., „Cremațiunea”, *Furnica*, 2, 64, 1905, p. 3.

¹⁵„Clienții domnului Rosetti./ De-o vreme încoace sunt puși în gardă/ Sunt informați ca avocatul./ Și după moarte o să-i... ardă”. Nicolae Crevedia, „Epigrama”, în *Universul Literar*, XLIV, 2, 20, 1928, p. 328.

¹⁶A se vedea cazul Sergiu Nicolaescu.

existență generat de către atitudinea contemporană și de către cea mai veche în fața unui astfel de subiect.

Apoi, în al doilea rând, datorită metaforizării, pe de o parte cremațiunea se dovedește utilă literaturii, intrând, astfel, în rândul motivelor literare (se edifică și se fundamentează ca motiv și temă literară), iar, pe de altă parte, tot cremațiunea intră într-un proces de reconstrucție a imaginarului social aferent ei, dezbrându-se de simplitatea și unilateralitatea negativă, reduționistă, care o etichetează fără a încerca să o cunoască sau să dea seama de ea. Este adevărat că această reconstrucție nu este nici unitară și nici uniformă la nivelul fiecărei epigrame în parte. Dimpotrivă, trebuie observat că sunt și cazuri în care metaforizarea este subminată de către stereotipizare. Sunt situații în care scurtcircuitul reprezentational este atât de puternic, de imediat, încât pare a fi nimic altceva decât un recurs la clișeu cultural. Totuși, la o analiză mai atentă, conștientizăm faptul că, și dacă am accepta ca adevărat acest aspect, fără alte cercetări, stereotipizarea camuflată în metaforizare nu se finalizează cu redarea unui stereotip, ci a destrămării sale. La această destrămare contribuie semnificativ ironia.

Ironia însoțește întotdeauna metaforizarea incinerării – chiar dacă într-un grad diferit, de la epigramă la epigramă – fiind un atribut definitiv al speciei epigramatice. Ea reglează, într-o primă instanță, conexiunea dintre autor și obiectul de reprezentat, făcând în așa fel încât niciodată să nu se realizeze o empatie completă între autor și tema aleasă și constituind stadiul incipient și marcat stilistic al deconstrucției prietenoase operate de către epigramă asupra realității sociale. Dincolo de punerea în chestiune a obiectului de reprezentat, mai precis în partea de subiectivitate emanată de acesta (capacitatea obiectului de a funcționa alteritar), tot ironia este cea care, conform teoriei lui Vladimir Jankélévitch, pune în mișcare un limbaj autentic al alterității. În opinia filosofului francez, ironia înseamnă o permanentă descoperire a inteligenței celuilalt, a adversarului contra căruia se îndreaptă: „onorează și are încredere în agerimea care-l ajută pe adversarul său să o descopere. Ba mai mult, ea îl tratează ca pe un adevărat partener al unui adevărat dialog”¹⁷. Dimensiunea alteritară implicată de ironie înglobează atât obiectul de reprezentat, cum tocmai am precizat, cât și cititorul, la rândul său împărțit, în diverse proporții, între obiectul ironizat (când cititorul se poate confunda cu adresantul ironizat al epigramei) și autorul ironiei (când valența cititorului luat drept martor al ironizării este mai pregnantă). Prin urmare, este îndeajuns de evident că ironia este un ferment corosiv pentru instituirea clișeelelor, întrucât este eminentă o forță a fisurării – dintre autor și cititor, dintre autor și obiectul de reprezentat, precum și dintre obiectul de reprezentat și cititor.

În funcție de caracteristicile procesului de metaforizare a cremațiunii, există mai multe subtipuri ale acestei categorii de epigrame pe care le vom detalia în continuare. Ca pondere a ce se câștigă și ce se pierde pentru o istorie culturală românească a incinerării, menționăm că fiecare dintre ele aduce beneficii de imagine (socială și culturală) incinerării și doar o parte dintre ele sunt cazuri de epigrame care pot fi suspectate de scurt-circuit reprezentational și, în consecință, de a fi vehiculatoare de clișee ale incinerării. De remarcat este și că există epigrame care aparțin simultan la două sau chiar trei subcategorii, criteriile după care am alcătuit tipologia epigramelor nefiind mutual exclusive, ci descriptive.

¹⁷Vladimir Jankélévitch, *Ironia*, traducere din franceză de F. Drăgan și V. Fanache, Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 57.

2.1. Epigrame în care metaforizarea se realizează pe baza unor similarități de conținut

Epigramele în care metaforizarea pare a fi declanșată printr-o afinitate conținutistică dintre imaginarul socio-cultural al incinerării și un alt imaginar, cel aferent tematicii principale a epigramei, fără să fie extrem de numeroase, sunt importante ca simptom socio-literar al capacității incinerării de a depăși limitările tabuizante pe care le cunoaște în România ultimelor decenii. Afinitatea se produce pe baza unui al treilea termen, un termen scufundat, ascuns în structura de adâncime a celor două imaginarii, termen care acționează, coeziv, fiind un liant între cele două imaginarii, cel cremaționist și cel din spatele subiectului epigramei.

Deșertăciunea

Deșertăciunea (descinsă din uzitatatul *vanitas vanitatum*) este unul dintre termenii scufundați cei mai frecvent întâlniți.¹⁸ Există, pe de o parte, deșertăciunea ce caracterizează subiectul epigramei și, de cealaltă parte, zădărnicia simbolică a focului¹⁹ careia i se adaugă, i se suprascrive pentru a forma o structură imagistică și mai puternică, zădărnicia, din nou simbolică, dar în plus și cu o nuanță socială, a cremaționii ca practică de dispunere asupra cadavrului. Este interesant că, dacă incinerarea este, în România contemporană, un subiect controversat și o practică menținută la periferia normalității culturale de către factori precum stigmatizarea Ortodoxă și mass-mediatică, sau absența covârșitoare a crematoriilor, deșertăciunea trimite la date afectiv umane mai generale. Prin urmare, dincolo de atitudinile mai mult sau mai puțin pozitive față de incinerare care se pot detecta în glasul auctorial epigramatic, simpla asociere pe baza unui termen comun, a unor aspecte generale despre realitatea umană și incinerare ar putea fi de bun augur pentru aceasta din urmă, indicând o tendință de *normalizare* (prin punerea cremaționii în proximitatea *firescului*), dacă se poate spune astfel, a percepției și reprezentării acesteia și, implicit, una de de-tabuizare (*firescul* are un grad sporit de vizibilitate, culturală dacă nu la nivel de conștientizare personală, deșertăciunea fiind un veritabil leitmotiv cultural care traversează secolele și civilizațiile).

Zădărnicia vieții poate să se refere la plăcerile vicioase ale vieții, uneori explicite (fumatul²⁰), ca în epigrama *Destin*, a lui Mircea Popoviciu²¹, sau la efemeritatea omului, a acțiunilor și a relațiilor sale, ca în *Dublă tragedie într-un sat* de Ion Diviza²². Uneori, zădărnica unei vieți care se scurge fără o recompensă finală – epigramiștii sunt, în acest sens, cumplit de nemiloși cu posibilitățile de iluzioare ale omului/cititorului – se complexifică, adăugându-și ideea de arbitraritate. De pildă, o incinerare întâmplătoare constituie atât un element de ritualitate funerară, mod de dispunere asupra cadavrului, cât și o cauză efectivă de

¹⁸ De altfel, Virgiliu Slăvescu a integrat această temă epitafului și implicit epigramei: „Epitaful – cea din urma desertaciune omeneasca”, in *Epigrama*, II-III, 20-22, 1940, p. 3-6; 19-23 apud. George Corbu, „Prefața”, in *Cimitirul Vesel*, p.6.

¹⁹ Cf.: Umberto Eco, “Flacăra e frumoasă”, în *Cum ne construim dușmanul*, Iași, Polirom, traducere de Ș. Mîncu, 2011.

²⁰ Fumul își asociază, la mulți epigramiști, pe lângă accepția de efemeritate, o discretă, dar persistentă valență thanatică. (Ex: îl sorbi, îți pare foarte bun/Și crezi că viața ți-o mângâie/Te duce fumul de tutun/Direct la fumul de tămâie). Cf. Valentin Groza, „Tutunul”, în *Fumuri. Culegere de epigrame* (coord. Elis Râpeanu), Editura Sagittarius, București, 2002

²¹ „De-atât Snagov ce-a inhalat,/Tot scrumul e în atmosferă/Și crematoriul l-a tratat/ Cu-o urnă-n loc de scrumieră”. Mircea Popoviciu, „Destin”, în *Fumuri. Culegere de epigrame*.

²² Ion Diviza, „Dublă tragedie într-un sat”, în *Fumuri. Culegere de epigrame*. „A fumat în pod păpușa.../Tata-i număra cenușa/Și amorul lor notoriu/I-a unit la crematoriu”.

moarte pentru pompierul care nu a mai reușit să stingă focul²³. Însă hazardul nu este pândit de neant. Efemeritatea cunoaște rar sau deloc deriva nihilistă a absurdului, una dintre dovezi fiind însuși umorul ca produs de bază al poantei epigramatice. Ironia generează un umor care nu cade în bășcălie, și nici nu evoluează brutal înspre sarcasm, un umor care se privește critic prin intermediul autoironiei²⁴, astfel că incinerarea se menține, în calitatea sa de motiv literar, la distanță de riscul unei *înfierări etice*, fie ea pozitivă sau negativă. Incinerarea nu este bună sau rea, semnificațiile ei merg dincolo de aceste etichete moralizatoare, înspre un sens uman mai profund și ambivalent.

Arderea creatoare

Arderea creatoare este o altă bază comună temei anumitor epigrame, respectiv imaginarului cremațiunii, cu rădăcini simbolice puternice. În acest punct, vorbim de o palpabilă (re)valorificare pozitivă a cremațiunii. De pildă, în *Duel epigramatic*, Naum Smarandache aduce în prim plan tema creației artistice (mai exact, epigramatice), marșând în special pe sub-acceptiunea belicoasă și competitivă a acesteia; ultima caracteristică (rivalitatea intra-artistică, între autori) e mai puțin întâlnită în cazul artei poetice clasice: „Eu, precum pasărea Phoenix.../În ăst duel, luptând cu mine,/Arzându-mă, vei da iar chix,/Că din cenușă, iar revine/La viață, pasărea Phoenix...”²⁵. Ironia este simultan o forță dirijată contra celuilalt, adversarul literar – arderea creatoare, phoenix-iană, care presupune regenerare, viață purificată – , și împotriva emițătorului de discurs epigramatic, când avem de-a face cu auto-ironia. Auto-ironia detectabilă în paralelismul ardere creativă – ardere vindicativă (o răzbunare la cote joase, lipsită de eleganța gesturilor ample motivate psihologic²⁶, aflată în tandem stilistic cu *chix*) ponderează o pleneră expresie dramatică a regenerării prin artă, expunând-o derizoriului (fără să o anuleze însă). O lecție implicită importantă care poate fi extrasă din acest exemplu literar și folosită pe terenul imaginarului socio-cultural este, pornind de la observația că există focuri și focuri, arderi și arderi, că incinerarea și elementele componente aferente ei pe plan imaginar nu sunt reductibile la o singură semnificație și că fundamentală este perspectiva din care sunt privite acestea.

Tot arderea creatoare este elementul care apropie imaginarul cremaționist de imaginarul autorului de operă de artă și în epigrama *Autoironie*, a lui Marcel Tăciune, însă ceea ce este special, e că incinerarea este chemată să reprezinte relația scriitor-artă și printr-un alt termen. „Nu pot scăpa nici prin minune/(Când critica-mi va bate-n ușă),/Deși am fost

²³ Valerian Lică, „Epitaf pompierului incinerat”, în *Cimitirul vesel: Antologie epitafuri și epigrame* (coord. Valerian Lică), Ploiești, Editura Premier, 2000. „Necruțător i-a fost sorocul/În clipa-aceea-afurisită/E prima lui nereușită/Când n-a putut să stingă focul!”), p. 90.

²⁴ Un exemplu, în acest sens: „Nici nu visam s-ajung mumie/Cel mult la crematoriu scrum.../Noroc că, la birou, Ilie/ M-a conservat, de viu, în fum”. Ștefan Marinescu, „Auto-epitaful unui ipohondru”, în *Fumuri. Culegere de epigrame*. Fumul pare un ucigaș ascuns, mai de temut decât nimicitorul foc. Ironia inversează semnificația culturală a nimicirii, pregnantă în cazul focului și mai voalată, prin posterioritatea lui în raport cu focul, a fumului, arătând, în registru comic, desigur, că moartea *în viață*, cea de la birou, este mai săcâitoare și mai acut și imediat *nimicitoare* decât cealaltă. Auto-ironia face și mai mult, pulverizează semantic chiar și această inversare umoristică. Ceea ce rămâne este o efemeritate pe cât de reală, pe atât de șarjată, dar care nu riscă să deraieze spre evaluări în cheie tragică a deșertăciunii lumii.

²⁵ Naum Smarandache, „Duel epigramatic”, în *În luptă cu un... bei (dueluri epigramatice)* (coord. Naum Smarandache), Sibiu, Alma Mater, 2006.

²⁶ românescul *i-am ars-o* se situează în zona argoului.

mereu tăciune,/Prevăd c-am să ajung cenușă!”²⁷. La nivel de expresie, termenul pozitiv al arderii creative este *tăciune* (omonim al numelui autorului, *Tăciune*), dar mai există și un termen (*cenușa*), care ține de paradigma imaginarului cremaționist, ce nu este însă încadrabil într-o *ardere creativă*, decât poate într-o ardere creativă cu final non-creativ – este destul de clar că cenușa simbolizează în epigramă un rest, o ieșire (cauzată, și auto-ironia e puternică aici, de frica de *critica literară*) din artisticitate și poate din ceea ce e semnificativ, dintr-un univers al semnelor. Chiar și așa, global vorbind, metaforizarea incinerării în vederea transferului de reprezentare de la mijloacele și imaginarul propriu înspre punerea în imagini a relației autor-artă, rămâne, în această epigramă, un câștig pentru imaginarul socio-literar al incinerării. Cenușa activează, într-o măsură mai slabă, fiind secundară, subordonată, ca forță declanșatoare de reprezentare, accepțiunea vieții ca deșertăciune.

Focul ca putere distrugătoare

Mai rar, când cel de-al treilea element este focul, el este conotat clasic, ușor negativ²⁸, ca o putere care distruge. Această putere este suprascrisă, la nivel expresiv și de background cultural, peste imaginea focului biblic, revanșard și punitiv, doar că ironia face ca această suprapunere să fie mai degrabă teatralizată, jucată, decât asumată. „Schimb metoda.../Pe-o buturugă nu-mi stric forța,/Ci foc îi dau, arzând cu torța,/Curând se va preface-n scrum,/Precum l-am ars și pe Naum!”²⁹. Naum, cel mai probabil, este epigramistul Naum Smarandache, prezent și el în același volum. Subiectul epigramei este relația conflictuală, de confruntare, dintre autorul epigramei și o altă persoană. Așadar, ceea ce se confruntă nu este o instanță divină, ci două persoane umane, doi epigramiști rivali, puși pe șotii și ironii.

2.2. Epigrame în care metaforizarea se declanșează preponderent de pe criterii lingvistice

Sunt și cazuri de epigrame, nu puține, când ceea ce declanșează metaforizarea incinerării în vederea exprimării unei idei este un mecanism lingvistic mai mult decât unul imagistic. Mai exact, termenul comun care face posibilă metaforizarea nu este unul care ține de o intersecție conținutistică a reprezentărilor culturale ale incinerării, respectiv a semnificațiilor temei/obiectului de reprezentat al epigramei, ci una cât se poate de formală, pur verbală. Este adevărat că, ulterior, acest al treilea termen lingvistic, provocând metaforizarea, ajunge să dea naștere unor sensuri, însă faza primară a metaforizării este una oarecum automată, inductivă din punct de vedere a semantismului, nu una descriptivă, justificabilă prin conținut. Frecvent, de exemplu, apare verbul a *arde*. Realitatea incinerării este apropiată, de către autor, de o altă realitate cu care, teoretic, la o primă vedere, nu ar avea nimic în comun (iubirea/relațiile erotice, politica și manipularea socială etc.). Cu toate acestea, trebuie semnalat faptul că declanșatorul lingvistic este lingvistic numai în raport cu mecanismele observabile de generare a textului, altfel, în spatele coagularilor lingvistice

²⁷ Marcel Tăciune, „Autoironie”, în *Antologia epigramei românești* (G. Corbu, V. Lică, G. Zarafu coord.), Editura Pro Transilvania, 2007.

²⁸ A nu se confunda focul, ca element de legătură între imaginarul subiectului epigramei și cel al incinerării, când funcționează ca un catalizator al metaforizării incinerării, cu focul ca element parțial al incinerării, despre care vom discuta în secțiunea 2.3. În acest al doilea caz avem, într-adevăr, numeroase ocurențe negative ale focului.

²⁹ Sorin Beiu, „Duel epigramatic. Schimb metoda...”, în *În luptă cu un... bei (dueluri epigramatice)*.

ascunzându-se destule procese imaginare și de reprezentare. De pildă, faptul că se poate spune că politica/gazul etc. te arde la buzunar se explică printr-o asemănare între acesta și arderea efectivă, ca proces fizic și chimic. În funcție de ideea de ansamblu care traversează textul (idee născută ulterior, cum spuneam, declanșării de tip lingvistic), există trei tipuri frecvente de epigrame ale căror metaforizări sunt provocate de factorul lingvistic: care se axează pe poetica consumului, cele care prezintă erotismul sau epigrame coagulate în jurul ideii de manipulare sau abuz social-politic.

Consumul

Consumul se referă la viața personajului sau auto-personajului prezentat de către epigramă, este un consum realizat prin viciu și care aduce fericire. Cel care fumează o viață întreagă, producând fum, va fi, la rândul său (dar poate nu la fel de fericit, ironia epigramatică deseori sesizează), consumat, făcut scrum la crematoriu: „A fumat o viață-ntreagă/Că țigara i-a fost dragă.../Omu-i fericit acum/Că-i în crematoriu, scrum...”³⁰). Nu incinerarea este persiflată aici, ci dorința omului de a trăi viața la maxim, trăire care sfârșește, inevitabil, cu moartea. La fel și consumul excesiv de alcool determina aceeași rezolvare („Zace-aici un strașnic ins/ Care-a fost un bețiv notoriu/ Și-a băut până s-a stins.../ Fumul de la crematoriu”)³¹.

Erotismul

Așa cum se va vedea și la metaforizarea incompletă a cremațiunii (doar a unor elemente ale ei), arderea este deseori conotată erotic. Și nu de iubire platonice e vorba, ci, în bunul spirit ironic al epigramiștilor, de dragostea hedonistă și uneori, nu rar, depravată. „Era înflăcărat, spun unii,/Și ca dovadă, în final,/A ars în focul pasiunii/La crematoriul... comunal”³². E extrem de interesant acest exemplu, întrucât incinerarea este asociată cu pasiunea care, fie ea oricât de licențioasă și discutabilă din punct de vedere moral, se plasează de partea plină a vieții, fiind un câștig pentru imaginarul socio-literar negativ al cremațiunii. A arde în focurile pasiunii devine, în câmp metaforic, a arde la crematoriu: a consuma un corp și, invers: a arde la crematoriu pare că este urmarea firească, gest de consecvență personală don-juan-iană, a unei vieți folosite maximal în beneficul propriu. Individualismului căutării plăcerii proprii îi corespunde individualismul de care incinerarea a fost tot timpul suspectată și pe care și l-a asumat întotdeauna în diferite proporții.

Manipularea și abuzul socio-politic

Manipularea socială sau abuzul politic sunt teme care se cristalizează prin metaforizarea incinerării, pornită de la cuvinte precum *a arde* sau *urnă*. Politicile sociale și prețurile la gaz pot să ardă la buzunar așa cum te ard și prietenii, cei falși, dacă nu ești atent și le dai crezare de fiecare dată: „În viață suntem ucenici,/Înveți încet-încet să mori./Toți te ajută. Niște-amici/M-au ars de douăzeci de ori”³³. Amicii falși care *te ard* sunt imaginați de către Dan Norea ca instanțe vestitoare ale *focului din iad*. Cu alte cuvinte, după moarte și

³⁰ Alexandru Misiuga, „Idealul împlinit”, din în *Fumuri. Culegere de epigrame*.

³¹ Vasile Hutu, „Epitaful unui bețiv”, în *Cimitirul Vesel*, p. 66.

³² Ion Arcaș, „Epitaful lui Don Juan”, în *Antologia epigramei românești*.

³³ Dan Norea, „Pregătiri pentru focul din iad”, în *Epi...Gramatica*, Constanța, Ex Ponto, 2011.

poate și la începutul morții (adică prin incinerare), individul uman este expus celorlalți și are puține sau zero metode de a se apăra. Că manipularea celorlalți poate duce la distrugere e destul de limpede, dar ideea de bază nu este aici această posibilitate a manipulării, ci pur și simplu faptul că manipularea există și, implicit, dintr-o meta-perspectivă, că este asociabilă cremațiunii (deși un anumit grad de parțializare a incinerării, ca temă și imaginar, se resimte în această epigramă, mergând mai mult înspre accepțiunea de ardere, nu atât de cremațiune totală).

Un alt exemplu, dialogul înfățișat de Corneliu Sofronie, în *Dialog la crematoriu (În țara în care votează și morții)*, un dialog între morții care ar vota și după moarte (ironie a unor realități din preajma alegerilor, cu specific românesc) și care se află la crematoriu, are drept factor declanșator nu arderea, ci urna. „În mână cu cenușa funerară/A întreat, știind că-i oportun:/ - Pe ăsta în ce urnă vreți să-l pun?/- Pune-l și tu în urna-electorală!”. De fapt, ceea ce primează în această epigramă nu este incinerarea – de aceea nici nu am inclus-o în cadrul epigramelor în care cremațiunea se reprezintă pe sine – ci o situație politică românească caracterizată prin demagogie și corupție. Urna de vot, mult râvnită de către politicieni spre a fi gestionată după voia proprie cheamă în ajutor urna incinerărilor. Sunt și dați în care incinerarea pare a fi o formă de răzbunare contra unui politician corupt, iar urna un simbol al acesteia³⁴. Analizând toate aceste aspecte, observăm caracterul proteic al imaginarii cremațiunii.

2.3. Epigrame în care cremațiunea este metaforizată parțial

Foarte multe sunt epigramele în care putem sesiza o metaforizare parțială a incinerării sau, cu alte cuvinte, o metaforizare aplicată exclusiv elementelor incinerării: foc, scrum, cenușă, urnă, ardere etc. Diferența față de subcategoria metaforizării lingvistice este nu numai faptul că în acest caz, incinerarea, ca ansamblu imagistic și conceptual este rareori prezentă, ci și faptul că natura elementelor parțiale cremaționiste este mai curând conținutistică/ideatică/imagistică decât lingvistică. Motivul pentru care merită să ne oprim asupra acestui tip de epigrame este că, chiar și fără să implice prezența integrală a incinerării, ele furnizează informații prețioase despre un statut literar și poate depune mărturie asupra unui imaginar social al incinerării aflat, în ciuda tabuizării, în schimbare, contribuind la înțelegerea mai profundă a acestora.

Focul și arderea pot ambele sugera excesul, o anumită formă de consum prin precipitare și consum existențial care culminează cu moartea³⁵, ce câteodată dobândește accente estetice³⁶, după cum pot încorpora și sensul negativ clasic, de pedeapsă³⁷ (sens niciodată dus până în

³⁴ „El a făcut aproape tot/Să iasă tot mereu la vot/Și uite că și după moarte/El tot de urnă are parte”. Alexandru Hanganu, „Unui ales incinerat”, în *Cimitirul vesel: Antologie epitafuri și epigrame*, p.65.

³⁵ „Deși cântat ești de poeți,/Primești, ca jertfă, mii de vieți,/Ce, ca țigara, ard molcum.../Și se prefac în fum și scrum!”. Georgeta Vătavu, „Tutunului”, în *Fumuri. Culegere de epigrame*. Sau: „Înzestrat cu o voință rară/Existenței el i-a dat un sens.../Căci a ars mereu, a ars intens/Aprinzând țigară din țigară!”. Ion Cănavoiu, „Focul sacru”, în *Antologia epigramei românești*.

³⁶ „Trecând pe-această tină/Tot căutându-mi drumul./Am ars să dau lumină/Și-aici se află scrumul!”. George Zarafu, „Autoepitaf”, în *Cimitirul vesel: Antologie epitafuri și epigrame*, p.174.

³⁷ „Țepeș dac-ar fi să vie/Cu al nemuririi nimb./Ar da foc la pușcărie/Și la casele de schimb”. Nicolae Bunduri, „Judecarea corupților în actuala inflație”, din arhiva personală a lui Gheorghe Culicovschi (2005), <http://www.citatepedia.ro/index.php?id=129941>, consultat ultima dată în 21.11.2013.

pânzele albe, din pricina ironiei atotprezente). Dar ambele sunt și elemente care transmit ideea de trăire maximală a vieții și de căutare/aflare a plăcerii gratuite, personale, fie ea și printr-un viciu precum fumatul³⁸. De altfel, nu de puține ori, dependența de țigară, de foc, e prezentată, ironic, ca fiind vitală, astfel că focul se contaminează cu sensuri pozitive și vitaliste, în pofida ironiei subminatoare. Focul, mai ales în forma sa eminentă activată, de ardere, se poate referi însă și la iubire, din nou, la cea erotică și așezată într-un discurs cu iz licențios „Suplă ca o lumânare/Te-aș cânta precum un bard/Dar tentația-i mai mare,/Să te ard”³⁹. Există și situații în care este luată în răs tocmai percepția colectivă a focului ca distrugător, fie în sensul pozitiv, de rezolvitor de probleme (prin nimicire)⁴⁰, fie în sensul negativ, de demonizare. De pildă, Ștefan-Cornel Rodean persiflează gestul oamenilor de a incendia găinile suspectate de gripă aviară: „Când la găini nu te pricepi deloc/Și n-ai pic de habar de medicină,/Ca să rezolvi problema dintr-un foc/Îți trebuie o minte de găină”⁴¹.

Pentru epigramaști, **cenușa** nu este numai, pe modelul restului uman, un produs rezidual lipsit de însemnătate, ci și o materie care presupune mai mult viața decât moartea, rupându-se de simbolismul nihilist în care a fost încarcerată⁴². Cenușa poate furniza bucurie (plăcere, hedonism), după cum se vede cel mai bine în imaginile resurecției din cenușă, este comunicațională – pune în relație, transmite mesaje⁴³. Asemenea utilizări mai puțin convenționale ale elementelor ce compun imaginarul cremațiunii indică tendința pronunțată de a reconstrui acest imaginar pe coordonate în care etica nu devine apăsătoare și nici morala creștin-ortodoxă nu își impune punctul de vedere simbolic și cultural (focul exterminator; cenușa non-semnificativă, rest).

3. Epigramele în care incinerarea se reprezintă pe sine

A doua categorie majoră de epigrame fac din incinerare un motiv literar sunt cele în care incinerarea este reprezentată direct, ca semnificat ultim. Nu mai vorbim, în această situație, de metaforizare ca proces principal și vertebrant al logicii epigramatice, pentru că nu mai are loc un transfer-scop al imaginilor reprezentate (suscitate *de către* incinerare) către un alt semn conceptual și imagistic. Sigur, totuși, că incinerarea, ca motiv literar, își poate asocia și aici, prin procesul de reprezentare, diverse alte semnificații și imaginarii (de pildă, plăcerea fumatului), însă referința către incinerare, ca practică și realitate extrinsecă discursului rămâne centrală. Dacă există metaforizare (deseori sub forma comparației), aceasta se face nu dinspre incinerare către altceva, ci dinspre acel altceva (hedonismul vicios și boem al fumatului, consumarea vieții pentru ceilalți) înspre incinerare.

³⁸ „Îmi trăiesc povara/Cu foc după foc/De-mi luați țigara/Simt că mă sufoc!” Gheorghe Gurău, „Unui fumător”, în *Cochetând cu muzele: pamflete la zi*, Galați, Editura Sinteză, 2010.

³⁹ Dan Căpruciu, „Tentația divei”, în *Sonatele sonete: sonete epigramatice: epigrame*, Galați, Pax Aura Mundi, 2011. Un alt exemplu: „Vecinei de deasupra care/E suplă ca o lumânare,/Catrene-i scriu (eu sunt un bard)/Și tare mult aș vrea s-o ard”. Nicolae Gonț-Topor din arhiva personală a lui Gheorghe Culicovschi (2005), <http://www.citatepedia.ro/index.php?id=133117>, consultat ultima dată în 21.11.2013.

⁴⁰ E un fals sens pozitiv, focul nu este bun, ci este acționat în vederea obținerii a ceva bun prin distrugere, nu prin adaos efectiv de valoare/substanță etc.

⁴¹ Ștefan-Cornel Rodean, „Aviara s-a rezolvat dând foc găinilor”, *Lumea epigramelor*, nr. 5, martie 2012, p. 11.

⁴² Ștefan Borbély, „Cenușa – eseu de mitopoetică”, în *Homo brucans și alte eseuri*, București, Contemporanul, 2011.

⁴³ Chiar dacă e un mesaj de fericire egoistă, mizantropă: „A fost incendiu mare, au scăpat/Doar șapte case în întregul sat,/Dar bucuria mi-o exprim în rime,/Căci caprele au ars în întregime”. Dan Norea, „Sentimente născute din cenușă”, în *Epi...Gramatica*.

Incinerarea ca practică funerară derizorie de dispunere asupra cadavrului

Epigramele care se înscriu în această categorie contribuie la perpetuarea unor aprehensiuni socio-imaginare românești referitoare la cremațiune. Cea mai mare dintre ele: incinerarea ar putea fi o practică de dispunere asupra cadavrului care nu cinstește suficient de mult persoana decedată⁴⁴, inferioară (se subînțelege dintr-o comparație nemărturisită, dar prezentă în subsidiarul textului) înmormântării, implicând sensuri negative multiple. Spre exemplu, incinerarea pare a se asocia cu sărăcia și cu umilința: „Oricine poate să-nțeleagă/Că soarta nu m-a răsfățat:/Pârlit am fost o viață-ntreagă,/Iar azi sfârșesc... incinerat!”⁴⁵, cu profanul și cu ratarea („E drept să fie-ncinerat,/Chiar dacă doar un ‘simulacru’,/Căci soarta nu l-a răsfățat/Cu focul sacru!”⁴⁶ ori „În viață eu m-am ars destul/Cu multe, că-s deja sătul,/Deci o dorință am, aparte:/Să nu fiu ars și după moarte!”⁴⁷). Aici intră și o creație a lui Mihai Beniuc ce poate fi integrată genului: „Când mi-au depus cenușa-n urnă,/ Intrai în faza mea nocturnă/ După-o viață zbuciumată,/ Din care ceea ce-am ales/ E că m-am ars destul de des/ — Dar ca acumă niciodată...”⁴⁸.

Incinerarea ca practică funerară nesigură de dispunere asupra cadavrului

Variantă a cremațiunii derizorii, cremațiunea poate fi o practică funerară nesigură pentru viitorul postum al celui care a ales incinerarea, așa cum se prezintă în epigrama lui Vasile Tacu: „Stă cenușă-ntr-un borcan;/Soața-i, ca vādanele,/N-a lăsat să treacă-un an/Și-a-ncurcat borcanele”⁴⁹. Urna sugerează aici un obiect funerar care nu-și poate conserva în timp însemnătatea ritualică, se banalizează. În cheie ironică și haioasă, pare a fi ilustrată tocmai ideea lui Jean-Paul Sartre: *a fi mort înseamnă a fi pradă celorlalți*, căci la banalizarea urnei contribuie și soția prea puțin credincioasă memoriei celui mort. Oricum, incinerarea, în această optică, nu asigură odihna veșnică.

Cremațiunea ca formă de acces la o imortalitate simbolică

Sunt însă și situații când incinerarea este considerată un foarte bun vehicul către o imortalitate simbolică, construcție a imaginii post-sinelui, fie printr-un proces de transfer simbolic către artă (arderea creatoare și regenerarea estetică de tip *Phoenix*): „M-am vrut incinerat, sperând c-așa/-Eliberat de-a lutului cătușă-/În cazul când, postum, m-ar publica/Aș învia din propria-mi cenușă”⁵⁰, fie numai printr-o regenerare cvasi-demonică: „Când o să-i

⁴⁴ Marius Rotar & Adriana Teodorescu, *Op. cit.*

⁴⁵ Constantin Iurașcu-Tataia, „Autoepitaf”, în *Reflexe (și reflecții) într-o picătură de cerneală* (coord. Constantin Iurașcu-Tataia), Iași, D.I.G., 2005.

⁴⁶ Eugen Deutsch, „Epitaf la incinerarea unui epigramist”, în *Reflexe (și reflecții) într-o picătură de cerneală*. A se vedea și Ion Cavanou, „Un critic literar și om de vază/ Prin testament s-a vrut incinerat./Cenușa - cerul să i-o aibă-n pază,/Că mult prea mult pământul l-a... răbdat!” (vezi și Constant Petrescu, „La incinerarea unei rude ‘literare’”, în *Cimitirul vesel: Antologie epitafuri și epigrame*, p. 27; p. 128). Aici este persiflat elitismul și falsul intelectualism (lipsa de *flacără sacră*). Cum însă ironizarea nu este niciodată dusă până la capăt, caracteristică epigramatică, se poate spune că, cel puțin parțial, elitismul asociat incinerării este reactivat.

⁴⁷ Mihai Cosma, „Autoepitaf”, în *Cimitirul vesel: Antologie epitafuri și epigrame*, p. 38.

⁴⁸ Mihai Beniuc, „De pe o urnă funerară”, în *Scrieri. Poezii. Arderi*, vol. IV, București, Minerva, 1973, p. 91. Beniuc a dorit să fie incinerat la fel ca a doua sa soție, Emma Beniuc, având numele inscripționat pe o nișă funerară în Columbariul principal al Crematoriului Cenușa. A fost însă înhumat în Cimitirul Catolic Bellu din București.

⁴⁹ Vasile Tacu, „Epitaf la un soț incinerat”, în *Antologia epigramei românești*, p.149.

⁵⁰ Vasile Tacu, „Ultima speranță”, în *Cimitirul vesel: Antologie epitafuri și epigrame*, p. 149

moară soacra, cică,/De-ar fi s-o-ngroape chiar în drum,/El n-o s-o ardă, că-i e frică/Să nu se nască iar din scrum!”⁵¹. În ultimul exemplu, imortalitatea simbolică este privită printr-o prea groasă lupă ironică, dar ideea din fundal rămâne aceeași, incinerarea are (și) această capacitate de a simboliza resurecția, reîntoarcerea.

Incinerarea ca practică (aproape) firească de dispunere asupra cadavrului

Cremațiunea poate fi prezentată și pe un ton relativ neutru, în calitatea sa de alegere *normală* a individului, ca și cum nu ar exista un statut cultural aparte al acestei practici funerare, statut marcat de contestare religioasă și de problematizare socială care o aruncă la o periferie a acceptabilității colective românești: „Cum din fire șovăia,/Că așa-i fusese felu’/Mort de-un ceas, se tot codea:/-La ‘Cenușa’... ori la ‘Bellu’?”⁵². De mai multe ori însă, am putea afirma că incinerarea este aproape firească. Epigramele scot în evidență părți negative ale incinerării, dar care nu sunt și *ne-firești*. Negativul incinerării este negativul morții, a ceea ce se opune vieții. Într-adevăr, în cazul acestui tip de epigrame, nu există o dihotomie incinerare-înmormântare, nici un derizoriu marcat, ci pur și simplu o balanță viață-moarte care se înclină, cum altfel, în favoarea primului termen: „Viața e un foc activ/Însă provizoriu/Pentru că definitiv/Arzi la Crematoriu”⁵³; „Un dric și un birjar candriu/Să-mi cânte-ntregul repertoriu./Un stingător pus în sicriu/În drumul meu... spre crematoriu!”⁵⁴.

Rar, dar totuși demn de luat în considerare, tocmai pentru că presupune o abatere majoră, totală de la stereotipurile consacrate pe teritoriu socio-cultural românesc, incinerarea este dezirabilă și preferabilă înmormântării: „Înghet în lut încet, încet,/Când iarna-și face prezentarea/Și-ncep în taină să regret/ C-am refuzat incinerarea”⁵⁵. Această imagine a destinului post-mortem al trupului, pe care simțurile lumești de bază nu l-au părăsit este străbătută de o anumită sensibilitate poetică exacerbată, nespecifică epigramelor, ci altor specii ale genului liric.

Scurtă concluzie

Din cele examinate mai sus, se poate observa că, în cazul epigramelor în care cremațiunea se reprezintă pe sine, există un proces de polisemantizare a incinerării la care se ajunge nu prin metaforizările *înspre* incinerare, de care aminteam, ci și datorită ezitării perspectivele auctoriale, ceva mai pregnante decât în cazul primei categorii de epigrame. Iarși, nu este de neglijat nici prima categorie de epigrame, cele în interiorul cărora incinerarea este metaforizată, având un rol adjuvant de reprezentare a unor realități pe care fie conținutistic, fie lingvistic, autorul epigramelor le găsește similare cremațiunii, total sau incomplet (elemente ale cremațiunii). Ambele categorii demonstrează – și aceasta este marea lecție a examinării literare epigramatice a cremațiunii – că incinerarea are puterea de a se suprapune peste orice realitate umană, fapt ce traduce vivacitatea imaginarului aferent cremațiunii și, implicit, artificialitatea reprimării reprezentationale și practice a acesteia.

⁵¹ Gheorghe Berdan, „Pasărea Phoenix”, în *Antologia epigramei românești*.

⁵² Mircea Trifu, „Epitaf unui nehotărât”, în *Epigrama*, București, Litera, 1976.

⁵³ Florea Ștefănescu, „Gânduri la o incinerare”, în *Urmasii lui Cincinat* (coord. Gheorghe Culicovschi), Câmpina, Editura Ridendo, 2004.

⁵⁴ Marian Popescu, „Ultima dorință a pompierului”, *Cimitirul vesel: Antologie epitafuri și epigrame*, p.139.

⁵⁵ Corin Bianu, „Mie însumi”, în *Epigrame pentru eternitate* (coord. Mircea Trifu), București, Litera, 1980.

Bibliografie

- Borbély, Ștefan, „Cenușa – eseu de mitopoetică”, în *Homo brucans și alte eseuri*, București, Contemporanul, 2011, pp. 184-196.
- Căpruciu, Dan, „Tentația divei”, în *Sonatele sonete: sonete epigramatice: epigrame*, Galați, Pax Aura Mundi, 2011.
- Corbu, G., Lică V. și Zarafu G. (coord.), *Antologia epigramei românești*, Editura Pro Transilvania, 2007.
- Culicovschi, Gheorghe, *Urmașii lui Cincinat*, Câmpina, Editura Ridendo, 2004.
- Davies, Douglas J., *Theology of Death*, London and New York, T& T Clark Continuum, 2008.
- Gurău, Gheorghe, *Cochetând cu muzele: pamflete la zi*, Galați, Editura Sinteze, 2010.
- Hotărârea nr. 4529 din 5 iulie 2012 a Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în legătură cu practica necreștină a incinerării morților, http://www.patriarhia.ro/_layouts/images/File/4529%20Comunicare%20practica%20incinerarii.pdf, consultat ultima dată în 20.11.2013.
- Eco, Umberto, „Flacăra e frumoasă”, în *Cum ne construim dușmanul*, Iași, Polirom, traducere de Ștefania Mincu, 2011.
- Jankélévitch, Vladimir, *Ironia*, traducere din franceză de Florica Drăgan și V. Fanache, Cluj-Napoca, Dacia, 1994.
- Iurașcu-Tataia, Constantin, *Reflexe (și reflecții) într-o picătură de cerneală*, Iași, D.I.G, 2005.
- „International Cremation Statistics”, *Pharos*, 4, 77, 2011, p. 29-43.
- Lică, Valerian (coord.), *Cimitirul vesel: Antologie epitafori și epigrame*, Ploiești, Editura Premier, 2000.
- McManus, Ruth, *Death in the Global Age*, Hampshire, Palgrave Macmillian, 2013.
- Militaru, Gabriel, *Incinerarea morților, între dorința muribundului și învățătura Bisericii*, <http://prgabriel.wordpress.com/2008/09/29/incinerarea-mortilor-intre-dorinta-muribundului-si-invatatura-bisericii/>, accesat ultima dată în 08.12.2011.
- Naum, Smarandache (coord.), *În luptă cu un... bei (dueluri epigramatice)*, Sibiu, Alma Mater, 2006.
- Necula, Nicolae, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, Galați, Editura Episcopiei Dunării de Jos, 1996.
- Norea, Dan, *Epi...Gramatica*, Constanța, Ex Ponto, 2011.
- Râpeanu, Elis (coord.), *Fumuri. Culegere de epigrame*, Editura Sagittarius, București, 2002.
- Rodean, Ștefan-Cornel, „Aviara s-a rezolvat dând foc găinilor”, *Lumea epigramelor*, nr. 5, martie 2012, p. 11.
- Rotar, Marius, *Eternitate prin cenușă. O istorie a crematoriilor și incinerărilor umane în România secolelor XIX-XXI*, Iași, Institutul European 2011.
- Rotar, Marius și Teodorescu, Adriana, “Cremation in Romania: Stereotypes and Communist Perceptions”, *Revista de Științe Politice*, No. 35, 2012, Craiova, pp. 35-45.
- Teșu, Ioan C., “Înhumare versus incinerare”, *Doxologia*, (2010), <http://www.doxologia.ro/puncte-de-vedere/inhumare-versus-incinerare>, accesat ultima dată în 10.12.2011.

Trifu, Mircea (coord.), *Epigrame pentru eternitate*, București, Litera, 1980.

Trifu, Mircea, *Epigramma*, Litera, București, 1976.

Walter, Tony, *The Revival of Death*, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group, 1994.